

"שמע-נא, טיטוס! לא פעלת כלום"

מסה אוטוביוגרפית שכתב פרופ' יוסף קלוזנר מאפשרת הצצה לחיי הרגש של היסטוריון ימי הבית השני עם התחדשות החיים היהודיים בארץ ישראל

ניצה פרילוק

לעתים כקדובות שומעים מפי איש האקדמיה מבע אישירגשני הנוגע למושא מחקריו. אפקט זה מצטייר במסה האוטוביוגרפית "ארבע פגיעות", שכתב פרופסור יוסף קלוזנר (1874-1958), היסטוריון בית שני וחוקר ספרות, בתרצ"ג בירושלים. המסה הופיעה ב"ספר השנה של ארץ ישראל" לשנת תרצ"ד (עורך: פ' לחובר, הוצאת 'שם' תל-אביב) - בצד מאמרים ויצירות ספרות בפרסום ראשון, שכתבו שאל טשרניחובסקי, ש"י עגנון, אשר ברש, דוד פוגל, מרדכי נרקיס, יחזקאל קויפמן, ש"א הורודצקי ועוד - ונשכחה. בכתיבה סיפורית-זיודיית מגולל הכותב ארבע אפיוזות מחייו, שאירעו במהלך חמש-עשרה שנים (1912, 1919, 1925), והביאוהו לידי השתאות, התרגשות עזה ומחשבות על נצח ישראל. לארץ ישראל שאלה הגיע קלוזנר, תחילה כתיי ומאוחר יותר כעולה, יש חלק נכבד בעוצמה ובמשמעות שהוא מייחס לכל "מפגש" שכזה. עימות התרבויות הקדום בין רומי ויהודה הוא הפריזמה שדרכה הוא מתבונן ובוחר את אירועי ההווה שלו. שנת 70 לספירתם וחורבן בית המקדש בידי טיטוס הם עבורו התאריך הקובע, שעזן העצר שביתס אליו נמדד האירוע כמסמן את מצבו וגורלו של היהודי באותם הימים. ברקע ההתרחשויות המסופרות במאמר משתרעת ירושלים, המתוארת בעטו של קלוזנר ממבט אירופאי מחמיר, וכמו כן מסתמן המיליה החברתי שלו: פרופסורים וידידים, אירועי תרבות והוי ארץ ישראל דאז.

זה שאני עומד להרצות בו, צריך היה להיות 'שבט הנוגש' בשביל יהודה וירושלים, וכך היה באמת במשך אלפי שנים". רגשותיו כה סערו עד שתחילה לא יכול היה לדבר והקהל המתין משתומם. כל משך הרצאתו חשב מה היה טיטוס אומר למראה עם יהודה המרדני המשתמש במגדל, לאחר 1855 שנים, לתערוכה של אמנים עברים.

קלוזנר טורח להבהיר לקוראים את הסיבה לכך שמגדל פצאל לא נהרס, בצטטו מדברי יוסף בן מתתיהו (המובאים כאן מתוך התרגום החדש של ליוז אולמן, כרמל 2009). "וכאשר מחק [טיטוס] מאוחר יותר את העיר מעל פני האדמה והרס את חומותיה עד היסוד, השאיר את שלושת המגדלים ניצבים על חלם, זכר למזל אשר עמד לצדו כחבר-לנשק, ואשר הודות לו השתלט על הבלתי ניתן לכיבוש (שם, ספר שישי, פרק תשיעי, עמ' 557). וקלוזנר, כחוקר קפדן, ממשיך ומביא ציטוט נוסף: "... ציווה [טיטוס] קיסר להרוס עד היסוד את העיר כולה ואת בית המקדש, אך להשאיר על פנים את המגדלים העולים ברום קומתם על כל האחרים - את פצאל, היפיקוס ומרים - ואת קטע החומה המקיף את העיר במערב: קטע זה יהיה [חומת מגן] למחנה של חיל המשמר אשר יישאר במקום, והמגדלים יישארו עומדים [על כנם] לעדות בפני הדורות הבאים על תפארת העיר וחוק ביצוריה, שגבורת הרומאים [יכלה להם] הכניעתם" (שם, ספר שביעי, פרק ראשון, עמ' 565).

טקסט זה, הנוגע במדיניות צבאית קדומה ובאסטרטגיית הכיבוש של הרומאים, מצביע על כפל

שריפת בית המקדש אוסיף מספרו של יוסף בן מתתיהו הערה על דרכו של עולם, שיש בה חכמה עממית של השלמה וקבלת הדין, אך ספק אם תשכנע באנאלוגיה שבבסיסה: "מי האיש אשר לא יקונן מאוד על חורבן הבית הזה, המופלא מכל בניינים שראתה עין או שמעה אוזן את שמעם... [ועם זאת] יכול [אדם] למצוא נחמה [במחשבה] שכפי שהגורל שאין מנוס ממנו חל על יצורים חיים, כך הוא חל גם על בניינים ומקומות" (שם, עמ' 540).

מפגש עם הכובש

ועוד כותב מספר פרופ' קלוזנר במסתו על אירוע נוסף, הפעם על אדמת נכר, באיטליה. בקיץ 1927 נשלח קלוזנר מטעם האוניברסיטה לזוועידה בשוויץ (הוחלט בה שלאוניברסיטה העברית רשות להעניק תעודה בספרות עברית חדשה ובחקירת ארץ-ישראל), ומשם המשיך לאיטליה כדי לדאות - לראשונה - את עתיקות רומי. בפירנצה תקפו אותו כאבים עזים (הוא לקה "במחלת החצצת - אבני המרה"), והפרופסור מ"ד קאסוטו סייע לו בעצה טובה. פרופ' משה דוד קאסוטו (1883-1951), חבר האקדמיה הלאומית של איטליה, עסק באותם תחומי מחקר, היסטוריה וספרות: חיבורו העיקרי התמקד בתולדות יהודי איטליה בתקופת הרנסנס, וכמו כן שימש מרצה ללשון וספרות עברית באוניברסיטת פירנצה. מאוחר יותר, בירושלים, נשמרו קשרי הידידות בין השניים (המידע עליו נמסר מפי נכדו).

ברומא ביקרו בני הזוג קלוזנר ב-Arco di Tito

שטיטוס עשאם טרף "בין שני-אריות", עוררו בקלוזנר התרגשות בלתי פוסקת. לספריית הוותיקן שבכנסיית פטרוס התלווה אליהם "סטודנט צעיר מארץ-ישראל, בנו של ש' בן-ציון המנוח". היה זה עוזר גוטמן בן ה-23 (אחיו הצעיר של נחום גוטמן) שחלם להיות כוכב קולנוע, ויצא לאיטליה ללמוד משחק. לפרנסתו עסק שם במיני עבודות מזדמנות (הדברים מפי רותי גוטמן).

בספרייה הגדולה חש קלוזנר התקף חד של כאב חוזר. בשוטטו באולם נהדר, שבו סודרו פסליהם של קיסרי רומי זה בצדו של זה, ראה לפתע את טיטוס. "כהרף עין פסקו הייסורים ובטל הכאב. שכחתי היכן אני [...], שכחתי מה אני עושה, וכאילו היה לפני טיטוס החי אני פונה אליו - בעברית כמובן - בדברים הללו: 'שמע-נא. טיטוס! יהודי אני ומירושלים אני.

גודל השעה בירושלים

האפיזודה של 1912 מקומה בגימנסיה הירושלמית (ברחביה) שבה היו רק ארבע כיתות, ושם צפה קלוזנר בשיעור בלשון הרומית בכיתה השישית, שמנתה תלמידה אחת בלבד, בתו של הרופא נפתלי וייץ (1866-1935), עלה לארץ ב־1898, פעל תחילה במושבות וזכרון יעקב וראש פינה). "רעדה עברה בכל גופי [...] דומם עמדתי והרהרתי בנפלאות הגדולות של ההיסטוריה [...], מה היו אומרים אספסיאנוס וטיטוס ואדריאנוס אילו היה מישוה מנבא להם שבעוד שמונה עשרה מאות ומחצה [...], בירושלים שהחריבוה טיטוס ואדריאנוס עד היסוד בה, תתרגם נערה יהודיה מן הרומית המתה שלה אל העברית החיה, שעדיין דיברו בה יוחנן מגושיחלב ושמעון ברגיורא ושמעון ברכוכבא?!"

בראשית 1925, כשהוא כבר תושב ירושלים מזה חמש שנים, הוזמן קלוזנר לשאת דברים על האמנות העברית החדשה והעתיקה בתערוכה שהתקיימה ב"מגדל דוד" (הוא מגדל פצאל או מגדל היפיקוס, לדבריו). נוהג זה, שהפך מסורת, לקיים תערוכה שנתיים ב"מגדל דוד", החל בפסח 1921 ואורגן בידי אגודת האמנים העברים. כל האמנים שבארץ, אף כאלה שאינם בני ברית, הוזמנו להשתתף בה (על פי מ' נרקיס, "אמנות בארץ ישראל", 1934). כשהגיע קלוזנר אל המגדל העתיק, תקפה אותו הרגשה סתומה ומעומעמת של אי-מנוחה שאת מקורה לא הבין, שהרי "אין עלי אימת הציבור מעולם, מפני שבשעה שאני בא להרצות איני חושב מעולם על קהל השומעים". רק כשראה את אבני הקיר הגדולות שכאילו ביקשו להתקיפו, הבין באחת את גודל השעה ואת תחושותיו המעוגגות בזכר מילותיו של יוסף בן מתתיהו בספרו "תולדות מלחמת היהודים ברומאים" – "מגדל פצאל

ואסטורטגית הכיבוש של הרומאים, מצביע על כפל מניעים להשארת מבנים של האויב המנוצח: האחד פונקציונלי – השימוש בבניין בעתיד, והשני פרסומי – האדרה והנצחה של המנצח; שהרי מן המפורסמות הוא שאין חולקים כבוד לאריה הרומס נמלה, אולם גדולה ההערכה לאומץ לבו ולתושייתו של לוחם המכניע דיבילוחם, החזק לא פחות ממנו.

בהקשר לתיאור העז של

ברומא ביקרו בני הזוג קלוזנר ב-Arco di Tito ובקולוסאום, ותמונות של גיבורי יהודה השבויים,

הללו: 'שמע'נא, טיטוס! יהודי אני ומירושלים אני. מירושלים זו שכבשת והחורבת. והיא יהודי לך, שלא פעלת כלום. ירושלים שבה לתחייה והעם היהודי חי וקיים! רומי שלך חרבה והרומים אינם אלא מושג היסטורי. [...] בירושלים יושב מחדש העם היהודי שגירשת אותו מתוכה, והוא מחיה בה את מדינתו ואת

פרט מתוך "מזרח" – יהודים מקוננים על חורבן הבית, סרדריק וינצל, ליתוגרפיה מהמאה התשע-עשרה

ניצה פרילוק ממתחונ תוכניות לימודים בספרות ובלשון עברית באגף לתכנון ולפיתוח תוכניות לימודים במשרד החינוך ובאוניברסיטת חיפה

לשונו ואת תרבותו. ומה, פעלת, אפוא, בחרבך הקשה?" הסטודנט וגברת קלוזנר נבהלו כשראוהו מדבר בלחש אל פסל, וכשהסביר להם מה אירע – צחקו בקול.

החשיבות הרבה שייחס קלוזנר לאותן חוויות אישיות, "ארבע הפגיעות" בלשונו, מתגלה גם בנוסחת הסיום של המסה הכתובה בפאתוס רב, ובה הבטחה חגיגית-נלהבת שלא ישכתן "כל עוד נשמת-שדי תחיני". מן הראוי לציין כי קלוזנר החוקר שייך לאותה אסכולה היסטורית (שרווחה במחצית הראשונה של המאה העשרים) שלא בושה להביע רגש, ואף ראתה לעצמה חובה – בנוסף להבאת עובדות ומקורות מידע – לכוון ו"לחנך" את הקוראים (במיוחד – הצעירים) באמצעות דטוריקה ריגושית.

העולם כגלגל סובב, נאמר. תופעת הקורבן, שזרעו ממשך וחי באותה זהות, והקלגס הכובש, ששושלתו וקבוצתו הלאומית (או הדתית) כלו מן העולם, היא מן הפרדוקסים המנחמים המעטים, ונקשרת במישור הרעיוני במנגנוני שכר ועונש. מוטיב זה, הבונה את פרקי המסה הקלוזנרית לכדי טקסט לכיד, היה דומיננטי למדי בתקופתו ואף הזין את התנועה הציונית. אותו מוטיב התגלגל לשיר של הבריגדה היהודית, שביצעו חנה מרון ויוסי ידין, ואשר זכה לפופולריות רחבה: "הוי טיטוס, טיטוס לך אתה דאית / [...] / על יד השער שאתה בנית, / זוג מאוהב [חיילים] דווקא מארץ-ישראל" ("כל הדרכים מובילות לרומא", מילים: יצחק יצחק, לחן: צבי בן-יוסף).

דרמטיות לאומית

ברומאן "סיפור על אהבה וחושך" (כתר 2002) מקדיש עמוס עוז, בן אחיינו של קלוזנר, יריעה סיפורית נרחבת למדי לפרופ' קלוזנר, "הדוד", המקיפה תולדות חיים, הרגלים ונוהגים, חיי הנישואים, הבית בתלפיות, לשונו, רעיונותיו וידידיו, וכן אפיונים מכלילים של דמותו. מאותם פרטים ותיאורים נמצא גם בטקסט המסה, כמו השימוש בצירוף "הגברת קלוזנר" באזכור רעייתו בפני זרים, נוסח המקנה יראת כבוד והידור בשל הריחוק הלשוני, נטייתו לכתיבה נרגשת (בהקדשות), מחלת כיס המרה (שם, עמ' 58, 69, 78) ועוד. את המסה כתב קלוזנר כמשיח לתומו: אמירותיו מפורשות, סדורות, דחוסות בדרמה לאומית הנקלטת כאישית. וברומאן הוא מצטייר, בין השאר, כך (עמ' 84): "אדם גלוי-לב להפליא היה דודי יוסף, שטוף אהבה עצמית ורחמים עצמיים, עדין-נפש ורודף כבוד, שופע עליצות ילדותית, איש מאושר המעמיד תמיד פני אומלל. כמתוך קורת-רוח נלבבת אהב לספר בלי קץ על הישגיו על תגליותיו על נדודי שנתו על שונאיו על ניסיונותיו בחיים על ספריו ומאמריו והרצאותיו שכולם בלי יוצא מן הכלל עוררו תמיד רעש גדול בעולם".

טפח מגישתו של פרופסור יוסף קלוזנר ומטיעונו כיצד על היסטוריה להיכתב בא לביטוי בדברי ההקדמה שלו לספרו "היסטוריה של הבית השני" (כרך חמישי, תרפ"ד). והדברים שם מנוסחים בפסקנות ובלהט עז בצדקתו: "כל הכותב היסטוריה של העבר כותב ביחד עם זה את ההיסטוריה של זמנו. הוא מעריך את העבר מתוך ערכיו של ההווה. [...] דור שאין מאורעות כבירים מתרחשים בו ומשום כך אינו עשוי להעריך את העבר הערכה חדשה, לגלות צד חדש בישן, אינו ראוי ואינו צריך לכתוב היסטוריה". ■